

PFEIFFER ATTILA

attilapfeiffer88@gmail.com

tanársegéd (Újvidéki Egyetem BTK, Történelem Tanszék)

Keresztény–török harcok a Bácska délnyugati részén 1526–1606 között

— *Battles between the Christians and Turks in the Southwest part of
Bacska from 1526 to 1606* —

ABSTRACT After the battle of Mohács 1526, the medieval kingdom of Hungary was torn apart into three parts. The middle part from Buda to Belgrade was under the rule of the Ottoman Empire. These territories suffered much in the 16th century because of the wars between the Habsburgs and the Ottoman Turks. Therefore, we do not have a lot of historical resources from this time. The territory of Southern Bácska was many times from 1526 to 1606, a war zone where the Habsburgs, Hungarians and Ottoman Turks fought many battles. The aim of this study is to present these struggles between the Christians and the Muslim Turks.

KEYWORDS early modern period, Ottoman Hungary, Bácska, fortress of Bács, Turkish wars

DOI 10.14232/belv.2017.2.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.2.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Pfeiffer Attila (2017): Keresztény–török harcok a Bácska délnyugati részén 1526–1606 között *Belvedere Meridionale* 29. évf. 2. sz. 85–100. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A magyar nemzet számára nemzeti katasztrófát jelentő mohácsi csatát követően az ország történelme egyik legnehezebb időszakába lépett. Egyszerre kellett a külső támadó ellen felvenni a harcot, valamint hatalmas gondot jelentett a trónutódlás kérdése is. Magyarország a királyválasztás tekintetében két táborra szakad. Míg az ország északi és nyugati részein élő főnemeseink inkább a Habsburg családból származó I. Ferdinándot (1526–1564) támogatták, mert benne látták a keresztény vallás védőpajzsát, addig a köznemesség és az ország keleti részein élők zömmel az erdélyi vajdát, Szapolyai Jánost (1526–1540) látták volna szívesen Magyarország trónján. Mindeközben az ország közel két évszázadra két nagyhatalom, az Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia hadszínterévé vált.¹

A mohácsi csatát követően Szulejmán szultán (1520–1566) pár nap pihenőt adott az oszmán katonaságnak, majd pedig Buda felé vette az irányt.² A török szultán szeptember 9-én vonult be a magyar székvárosba,³ melyet ellenállás nélkül sikerült elfoglalnia, ugyanis a magyar udvar, Mária királynővel együtt Pozsonyba menekült.⁴ Szeptember 25-én Szulejmán felgyújtotta Pestet majd kettéosztva seregét, délnek indult. Ő maga a katonáival a Duna mellett haladt, Ibrahim⁵ nagyvezír pedig erős lovasságával Szegednek fordult, majd pedig Péterváradnál kellett, hogy találkozzon ismét a két sereg. Ibrahim nagyvezír hada szeptember 27-én kirabolta és felgyújtotta Kecskemétet, aztán továbbhaladt Szeged irányába. A nagyvezír Szegednél Szapolyai János seregével szeretett volna megütközni, de a török a várost üresen találta.⁶ Szapolyai hadainak és a lakosoknak is csak hült helyét találta. Ibrahim nagyvezír hadserege feldúlta a várost és környékét, azután pedig a parancs szerint délnek indult.⁷ Szegedről egy martalóc csapat Szabadkát vette ostrom alá, melyet az odamenekült nemesség és a környékbeli nép a sebtében összetákoltsáncok mögül bátran védelmezett.⁸ Most azonban a törökök nem tudtak segítséget kérni a főszeregtől, az időjárás is egyre rosszabbra fordult, és ráadásul Szapolyai csapatai is a közelben voltak. A szabadkaiak megmenekültek, de Zenta, Perlek, Pacsér, Ókanizsa nem tudták elkerülni a török pusztítást.⁹

A Duna–Tisza közének lakossága valamivel többet tudott már a török harcmodorról, mint a dunántúli sorstársaik, éppen ezért aki tudott még időben elmenekülni. A Bácska népét azonban körülzárták a török seregek. A déli várakon már a lófarkas zászló lobogott, északról pedig a szultán és a nagyvezír seregei közeledtek. E kelepce vitte rá az embereket arra, hogy megkíséreljék az ellenállást először Bácsott, majd attól délre egy névtelen sáncban.¹⁰ Ibrahim, akit a török

¹ PÁLFFY 2009. 10.

² KATONA 1976.167.

³ SZAKÁLY 1990. 114.

⁴ B. SZABÓ 2006. 93.

⁵ Pargali Ibrahim törökül Pargali Damat Ibrahim Paşa. Pargán született 1493-ban és 1536. március 15-én halt meg Isztambulban. I. Szulejmán uralkodása alatt 1523 és 1536 között volt nagyvezír. A szultán sógora lett, miután feleségül vette annak húgát, az özvegy Hatidzsét. Szulejmán uralkodása idején számos hódító hadjáratának volt a főparancsnoka. Szerepet játszott Mohácsnál a magyarok felett aratott török diadalban. Tizenhárom éves nagyvezírsége alatt nagy gazdagságra és jelentős befolyásra tett szert, amit a korabeli Oszmán Birodalomban nem mindenki nézett jó szemmel. Végül halálát is felemelkedése okozta, hiszen kegyvesztését a hozzá hasonlóan rabszolgaként Isztambulba kerülő, majd szintén jelentős politikai befolyásra szert tevő Hürrem szultána cselszövései okozták.

⁶ Рокаи–Гере–Пал–Касаш 2002. 163.

⁷ BARTA 1983. 16.

⁸ REISZEG 1909. 91.

⁹ BARTA 1983. 16–17.

¹⁰ REISZEG 1909. 92.

martalóc csapatok állandóan tudósítottak Szulejmán seregének mozdulatairól, még Szegednél értesült arról, hogy a szultán már Bács vára alá érkezett, így aztán csakhamar felkerekedett és a Tisza jobb partján Titel¹¹ felé vonult. Eközben Szulejmán hada, miután Baját feldúlta, ahol a ferencesek monostora is áldozatul esett a török martalócoknak, Bodrogmonostor¹² felé vette útját, melyet szintén elpusztított. Innen a szultán Bács alá vezette seregét. A város lakosai már a mohácsi hadjáratot megelőzőleg is szembeszálltak a törökökkel, akik közül egy martalóccsapat Pétervárad eleste után Bácsra ment „nyelvet fogni¹³”.¹⁴ Bár Bács városának lakosai – mint az egykorú török történetírók is kiemelik –, kemény ellenállást fejtettek ki, a várost a törökök mégis elfoglalták. Ekkor a lakosok egy része a ferencesek templomába menekült, mely Dzelálzáde Musztafa¹⁵ török történetíró túlzó leírása szerint, akkora volt, mint egy vár. A templomba menekülők puskákkal és elegendő lőszerrel rendelkeztek, és így hosszabb ideig meg tudták védeni magukat, de a török had ágyúí hamarosan rommá lőtték a templomot, melynek védői mind egy szálig a romok között lelték halálukat. A török had a városban nagyszámú foglyot szedett össze és gazdag zsákmányra tett szert. A város környékén talált nagy mennyiségű juh közül 50 000 darabot a pasa, 20 000-et pedig Iszkender Cselebi török defterdár (adószedő) számára hajtottak el. Az eseményről Dzelálzáde Musztafa a következőképp számol be: „*A Tuna partjához közel volt egy Bads néven ismeretes város, mely a vereséget szenvedett királynak nagy városa vala; volt egy nagy temploma az ördögök imádságára, telve a gyehennára való bálványaival. A szerencsés hadsereg ezt, a pokollal egy helyen álló várost kirabolta, lakosai közül a férfiakat leölte, a nőkből számtalan sokat kézre kerített s egyéb zsákmánynak is nem volt száma és határa. A lakosok színe-java ama templomba zárkózott, mely akkora volt, mint egy vár. A bezárkózott kutyák ikindüig¹⁶ harcoltak a győzelmes sereggel s mivel az átkozottaknak puskáik voltak, belülről igen sok műszülmánt vértanúvá tettek, ikindi után megnyílt a győzelem kapuja: a hit harcosai ezt a templomot is szétrombolták s számtalan foglyot ejtettek és határtalan zsákmányt nyertek*”.¹⁷

Bács várának és városának elfoglalásáról, illetve feldúlásáról Kemálpasazáde¹⁸ török történetíró is beszámolt. Az ő munkájában következőket olvashatjuk: „*Az útjában eső vidéken,*

¹¹ Titel városa és vára a Titeli-fennsík lábánál fekszik Bácska délkeleti csücskében, a Tisza jobb partján. A várossal átellenben, a bánáti oldalon ömlik a Béga a Tiszába, pár kilométerre délre pedig a Tisza torkollik a Dunába.

¹² A mai Monostor (Bački Monoštor, Szerbia) Zombortól 10 km-re található a Dunától nem messze.

¹³ „Nyelvet fogni” annyit jelentett a török hódoltság korában, mint később: hadifoglyot ejteni. A várak kapitányai állandóan arra törekedtek, hogy „nyelvet” fogjanak. A „szárguldók” addig nyargalásztak szanaszét, amíg nyelvet fogtak. A nyelv lehetett ellenséges katona, vagy hódoltsági lakó. A nyelvet az után arra kényszerítették, hogy „nyelvet mondjon”, azaz hírekkel szolgáljon. Ha az ilyen nyelv jószántából nem vallott, akkor kínra vetették.

¹⁴ SEKULIĆ 1978. 45.

¹⁵ Dzelálzáde Musztafa (Musztafa bin Dzelál) a 15. század utolsó felében született Kis- Ázsiában. Már 1520 előtt a diván egyik jegyzője, 1521 és 1525 között a nagyvezír titkára, 1525-től 1534-ig reisz-eferendi, 1534 és 1557, majd 1566 és 1567 között nisándzsi. 1567-ben halt meg. Hivatalánál fogva részt vett valamennyi hadjáratban, sőt az események mozgató rugóit is pontosan ismerhette. Kiváló ismerője és összefoglalója volt az oszmán törvényeknek. Legfontosabb munkája a Tabakátü'l-memalik ve deredzsátü'l-meszalik (Az országok osztályai és az utak felsorolása).

¹⁶ A dél és napnyugta közti időszak, a délutáni (harmadik) ima ideje.

¹⁷ THURY 1896. 170.

¹⁸ Kemálpasazáde, teljes nevén Ahmed Semszeddin bin Szulejmán ibn Kemál pasa 1483 körül született Drinápolyban, a mai Edirnében, Törökországban. Katonai pályára készült, de aztán a tudományoknak szentelte életét. 1526-tól ő volt a török birodalomban a sejhülszlám, a legfőbb vallási méltóság, tehát a törvénytudók, bírúk, papok, tanárok testületének feje. 1524-ben halt meg. Egyik legfontosabb műve a Mohácsnéma az 1526. évi hadjáratról szól.

hegyen és völgyben, kertekben és szállásokon, a harapós kutyákhoz és farkasokhoz hasonló, ördögi fajzatú hitványokat oroszlánként vadászva, a gonosz természetű ellenségnek sem síkon, sem hegyen házat és szántóföldet nem hagyva, az életük fenntartására szükséges gabonát és egyéb javaikat kíméletlenül megsemmisítve, egy erős várhoz érkezett, melynek tornyai szembe néztek a nappal, bástyái az égbolttig nyúltak s melyet a nép Bács néven ismert. E kö-alapra épített, szilárd erődbe zárkózott gonoszok a kifosztatástól teljes biztosságban érezték magokat s nem féltek attól, hogy bármely ellenség meggyőzhesse őket. Alapja a vizek fenekén nyugodott, Bástyái a felhőkben vesztek el. A szultán a háborgó tengerhez hasonló csapatokkal ide érkezvén, megszállott közelében... A mint a győzhetetlen sereg körülfogta a magas falat, a vár parancsnoka s e tartomány válija¹⁹ és a város többi lakói — hogy a hatalmas szultán haragjának árja el ne borítsa életüket, házaikat, javaikat és családjaikat s hogy a pusztító tűz föl ne égesse élelmi szereiket — e végső szükségükben kegyelemért esedeztek, hogy megmentsék életüket. Így ők magok megmenekültek attól, hogy a kard és rablánc martalékai legyenek. Miután a várat, a hitetlenségnek e régi tanyáját, a benne levő fegyverekkel és egyéb hadi szerekkel együtt átadták a hatalmas szultán szolgáinak, ők magok könnyes szemekkel, hajadon fővel s csupán a rajtok levő ruhával kivonultak, minden málháikat, javaikat a hódítónak hagyva. A hátrahagyott ágyuk és egyéb hadi eszközök a fegyvertár részére lefoglaltattak. Ezután kifosztották a piacokat és utcákat. Miután letépték e virágos kertnek virágait, lombjait és gyümölcsseit, följújtották a házakat. E város, mely még az imént pompás rózsaligethez hasonlított, most égő kemencévé lett, melynek füstje fellegekben szállt föl a kék ég boltozata felé²⁰.

Miután Szulejmán elfoglalta és kifosztotta Bácsot, a város füstölgő romjai alól elvonulva, csakhamar új, nem várt ellenállásra talált. A Bács és Futak közötti, Plávna (Palona) közelében, egy mocsarakkal is védett szekértábor ellen újabb nehéz harcot vívtak a törökök. E táborban tömérdek ember keresett menedéket a török elől. A szekértábort Szulejmán csak véres harcok és számos emberének halála árán tudta bevenni (október 6-án), mert a magyarság végső kétségbeesésében a legvitézebb elszántsággal és bátorsággal védte magát. A védők még akkor sem adták fel a küzdelmet, amikor az ellenség már behatolt a táborba. Még a gyaurokról megvetéssel író török krónikás sem hallgatta el, hogy a táborbeliek milyen „elszántan harcoltak feleségükért és gyermekeikért”.²¹ A támadó katonák nemcsak közkatonákat vesztek, hanem elesett a janicsár-aga, több tiszt és szpáhi is.²² A szultán a nem remélt ellenálláson felbőszülve, a táborban lévő népet mind felkoncoltatta, és továbbindult Vásáros-Várad²³ felé, ahova október 8-án érkezett meg.²⁴

Időközben Ibrahim nagyvezír serege október 2-án a titeli vár alá érkezett. A vár bőven el volt látva hadfelszereléssel és élelmiszerral, de az őrség a török had közeledtére elmenekült és a várat üresen hagyta, melyet így Ibrahim serege október 2-án ellenállás nélkül elfoglalt. Titel elfoglalása magát Szulejmánt is meglepte, mert a török hadvezérek, jól ismerték a vár erősségét, és hosszabb ostromra voltak elkészülve.²⁵ Az egykorú török történetírók különösen kiemelik a vár előnyös, védett fekvését. Ferdi²⁶ szerint, a vár falai kemény kőhöz, bástyái pedig vasszerkezet-

¹⁹ Török elnevezés, magyar megfelelője a kormányzó.

²⁰ THÚRY 1893. 272–273.

²¹ THÚRY 1893. 268.

²² R. VÁRKONYI 1987. 153.

²³ Mai Újvidék városa.

²⁴ BARTA 1983. 18–19.

²⁵ REISZEG 1909. 92.

²⁶ Ferdi/Bosztán efendi személyéről jóformán csak annyit tudunk, amennyit munkájából kikövetkeztethetünk. Nagy Szulejmán idejében élt, verseket is írt, valószínűleg a diván hivatalnok volt. Munkája a Tārikh-i- szāhib-i-kānun szultán Szulejmán (A törvényhozó Szulejmán szultán története) 1520-tól 1542-ig írja le az eseményeket.

hez voltak hasonlóak: „*Ez alatt a Tetei nevű erős várnak — mely a Tisza vízének a Tuna folyóba ömlésénél fekszik s falai kemény kőhöz, bástyái pedig vasszekrényekhez hasonlók — valamint a Tuna part-ján levő Bads nevű erős várnak hitetlen lakói is a kétségbeesés kezével a kegyelem ruhájának szegélyébe kapaszkodva feladták a nevezett várat.*”²⁷

A törökök öröme azonban nem lehetett teljes, mivel az utóvédet a királyi naszádosok egyik osztaga Radić Božić (Radics Bosics) vezetésével törbe csalta, és a török források szerint 500 embert megölt, 400-at pedig elfogott.²⁸ Miután Ibrahim Titelt őrséggel megrakta, rövid pihenőt tartott, majd másnap már fel is kerekedett és Pétervárad felé vette útját. Serege október 3-án estefelé érkezett meg a mai Péterváraddal szemben fekvő Újvidék területére, az egykori Vásáros-Váradra, ahol tábort ütött. Itt várta be Szulejmán szultánnak seregét, mely Bács felől közelgett.²⁹ Amerre a török had elvonult, a megrémült nép mindenfelé elmenekült a félelmetes ellenség elől. Maguk az egykorú török történetírók is megjegyzik, hogy a sereg útja néptelen vidéken, üresen hagyott falvakon és pusztákon vitt keresztül. Szabadkát, Bácsot és Plávnát leszámítva, sehol sem találtak ellenállásra.³⁰

Itt már várta Ibrahim nagyvezér. Szulejmán két napig tartózkodott Ibrahim táborában, s miután időközben a híd elkészült, október 9-én serege megkezdte az átkelést a Dunán. Másnap a szultán is bevonult Péterváradra, a várat kijavíttatta, abba nagyobb számú őrséget helyezett el és 11-én tovább folytatta útját Nándorfehérvár felé. A hónap első felében a török csapatok elhagyták Magyarországot, ugyanakkor csak az előző nyáron elfoglalt Duna menti várakban maradt török őrség, a Szerémség nagy része pedig véglegesen török uralom alá került. Ezzel Magyarország déli vonala jórészt megsemmisült, és az ország nyitva állt az ellenség előtt.³¹ A török had október 11-én ért Nándorfehérvárra, s megkezdődött a foglyok eladása. A szultán csak az értékeesebb zsákmánnyal sietett Isztambulba, ahová november 22-én vonult be.³² Szulejmán még Péterváradnál azt parancsolta, hogy jelentős erőket hagyjanak Pétervárad és Szerémújlak³³ váraiba. Érdekes azonban, hogy nem hagytak török helyőrséget például Szalánkeménben, Zimonyban, Bácsott, Eszéken, Valkóváron, Erdődön. A magyar katonaság azonban csak Bácsba merészkedett vissza, a többi erősség még 1527 tavaszán is üresen állt.³⁴

Bács és környéke 1527–1541 között

A török hadjárat borzalmait csak ekkor tűntek fel igazán a maguk teljességében. Alig három hét alatt a Duna–Tisza közén 400 000 ember halt meg, s az előbb oly népes és gazdag vármegye sivataggá lett.³⁵ A szultán naplója, valamint Kemalpasazádé török történetíró *Mohács Námé-je* tárják eléink teljes valóságában Bácska pusztulásának borzasztó képét. Maguk a török történetírók is kiemelik azt a példátlan kegyetlenséget, mellyel a hadjárat folyt. Kemalpasazádé következőképp számol be a borzalmakról: „*Szegedin városon kívül az említett vidéken, mely általánosan*

²⁷ THÚRY 1896. 73.

²⁸ BARTA 1983. 19.

²⁹ ÉRDÚJHELYI 1909. 238–239.

³⁰ REISZEG 1909. 92–93.

³¹ R. VÁRKONYI 1987. 155.

³² BARTA 1983. 19.

³³ Ma Ilok városa Horvátországban.

³⁴ BARTA 1983. 19–20.

³⁵ GYÖRE 2014. 120.

Bácska megye néven ismeretes és arról híres, hogy a mennyi jelentékenyebb erősség, vár, város, falu és művelt föld volt, azokat az országhódító sereg egytől-egyig előzőnlötte árjával. A nyomorult magyarság szerencsésének erős gyökerű fáját e tartományból is kitépte a fenséges pasa erős karja, ki a dicső és szerencsés szultán hatalma várának megdönthetetlen bástyája”³⁶

A törökökkel az 1526. szeptemberi visszavonulásuk óta csak a Szerémségben folytak kisebb harcok. A török csapatok Marót várát ostromolták, a másik oldalon a Magyarországra menekült Radić Božić és Beriszló István, továbbá a Crni (Cserni, Csorni) Jovan vezette felkelők harcoltak. Cserni Jovannak eredetileg Nenad Crnojević volt a neve, a Cserni (crni=fekete) jelzót a bal szemétől egész a lába talpáig húzódo fekete sávától kapta. Foglalkozására nézve Szapolyai vajda lovásza volt, de a nép őt a szerb fejedelmi ház leszármazottjának tekintve cárnak nevezte.³⁷ Cserni Jovan vakmerő fellépésével a törökök elől a Tisza és a Maros közére menekült szerbeket tudta megnyerni magának. Azt hirdette, hogy megtöri a mohamedánok hatalmát, és mint a szerb despoták leszármazottja visszaállítja a Szerb Fejedelemséget. Az embereket a nagy megrázkódtatásban a tehetetlenség érzése misztikus erők felé irányította. Cserni Jovanban sokat szabadítót, prófétát láttak, és tömegesen csatlakoztak hozzá. Cserni Jovan rövid idő alatt katonailag is értékes, jelentős erővel rendelkezett.³⁸

Mindeközben Szapolyai János vajdát előbb Tokajban királlyá kiáltották ki, majd a székesfehérvári országgyűlésen királlyá választották és megkoronázták. Az ország vezetői egymásután mutatták be neki hódolatukat. Meghódolt Török Bálint, Szabadka akkori földesura, Radić Božić, a naszádosok főkapitánya, valamint Cserni Jovan is, aki Tokajban személyesen felkereste urát és elismerte felsőbbtségét.³⁹ János király lovat, fegyvert, pénzt adott neki és rábízta az elnéptelenedett Bács vármegyét, ahol emberei élelemhez juthattak, egyben katonai erőt jelenthettek a török szomszédságában.⁴⁰ A „fekete embert” Szapolyai udvari papja, Szerémi György is pártfogolta, s munkájában beszámolt a Cserni Jovannak adományozott területről és arról, hogy őt „*ad desolatam terram Bácsmegeye*” küldte.⁴¹ Jovan tehát János király hozzájárulásával még 1526 őszén tényleg birtokába vette Bács vármegyét, mely dús mezeivel alkalmas letelepedő helyül kínálkozott az idemenekült szerbeknek, akik egyre nagyobb tömegekben lepték el az elnéptelenedett területet.⁴²

Cserni Jovan már 1527. február elején Ferdinánd oldalára állt. Jovan, hogy Ferdinándhoz való hűségét bebizonyítsa, sorra pusztítani kezdte a Tisza vidéki földesurak birtokait. Ezzel Bácska egy csapásra elveszett János király számára.⁴³ Egyfelől Jovan és szerbjei, másfelől a naszádosok, Szabadkán pedig Török Bálint is Ferdinánd király pártjára állt.⁴⁴

Mehmed bég 1529. év januárjában már Bács-Bodrog vármegyében táborozott seregével, és sikerült neki áruházzal elfoglalnia Félegyházát⁴⁵ és Bács várát is.⁴⁶ 1529. január 23-án érkezett a

³⁶ THÚRY 1896. 296.

³⁷ Стојковски 2007. 150.

³⁸ R. VÁRKONYI 1987. 171.

³⁹ REISZEG 1909. 94.

⁴⁰ R. VÁRKONYI 1987. 171.

⁴¹ Сремац 1987. 75.

⁴² GYÖRE 2014. 122.

⁴³ Стојковски 2007. 155.

⁴⁴ REISZEG 1909. 94.

⁴⁵ Pontosan nem lehet tudni, hogy melyik várról van szó. Csánki Dezső szerint Félegyháza Doroszló és Szond helységek szomszédja volt a néhai Bács vármegyében (CSÁNKI II. 1894. 149.). Iványi István véleménye szerint Bács városa alatt, Bukin felé elterülő Felicnek nevezett terület őrzi az emléket (IVÁNYI I. 1909. 65)

⁴⁶ A vár török megszállását a történészek különböző évekre teszik. A múlt század elején Reiszeg Ede és Szentkláray Jenő történészek a bácsi vár török kézre kerülését 1529-re datálták. Hozzájuk csatlakozik a szerb történész Olga

hír Budára a Mohács táján táborozó Pavle Bakićtól (Bakity Pál), hogy Beriszló István rács despota emberei a töröknek elárulták Bácsot és Félegyházát. Ezzel lehetségessé vált ellenségnek akár szárazon, akár vízén egész Pestig feljutnia: „*Post humillimam seruitutis mee commendationem, Litere que nunc A Paulo Bakyth sunt allate reddentur Maiestati vestre, ex quibus intelliget Arces Bachiensem et Feleghaz que sole illis in partibus supererant, per deditonem seruitorum Domini Despoti ad Manus Turcarum peruenisse...*”⁴⁷ Szulejmán 1529-es bécsi hadjáratából hazatérve november 4-én már Bács vára előtt állott a török sereg már november 5-én és 6-án, Péterváradnál már meg is kezdte az átkelést a dunai hídon.⁴⁸ A törökök kivonulásával Bács vármegye ismét János király birtokába került, valamint a bácsi vár is, mivel azt csupán török őrség védte.⁴⁹

A török pusztítás következményeképp az elnéptelenedett Bácskába egyre több szerb lakos telepedett le.⁵⁰ A szerbek tehát ekkor már számottevő tényezői voltak a Duna–Tisza közti ország-résznek. Bács városa akkor Frangepán Ferenc kalocsai érsek birtoka volt, akit János király 1528-ban nevezett ki.⁵¹ A város, úgy látszik, kiheverte az 1526. és 1529. évi hadjáratok alatt elszenvedett csapásokat, mert Oláh Miklós 1536-ban, „Hungaria” című művében, Bács városát a kalocsai érsek második székhelyeként említi, és különösen kiemeli a táj termékeny vidékét, valamint azt, hogy halban is igen gazdag ez a vidék: „*Azutáni Bács a kalocsai érsek másik székhelye, mindenben, de kiváltképpen halakban rendkívül bővelkedő vidéken. Szavahihető emberektől hallottam, hogy ezer darab rófnyi csukát és pontyot egy aranyért kaphatni Bács környékén... A bácsi vidék szintén teljesen róna és számos város létezik itt; búza, hüvelyes vetemények stb. gyönyörűen díszlik. Lovai gyorsaság és kitartás tekintetében tűnnek ki. A lakosok szerémi bort isznak.*”⁵²

Bácska a török hódoltságban

A három részre szakadt Szent István-i állam déli és középső részei a török Hódoltság részévé váltak. A békésebb időszak (1541) után az oszmánok számára lehetőséget biztosítottak arra, hogy megszervezzék magyarországi berendezkedésüket. Közigazgatási felosztását tekintve Bácskát a szegedi szandzsákhoz csatolták.⁵³ Bácskát hat náhijere⁵⁴ osztották fel, a bajaira, szegedire, szabadkaira, a zomborira, a bácsira és a titelire. A török térnyerés súlyos következménye volt, hogy a keresztény magyar lakosság nagy számban menekült el ezekről a területekről. A magyarok

Zirojević. A 20. század történései közül Csorba Csaba szerint is a vár eleste Szulejmán 1529. évi hadjáratához köthető. Azonban Vass Elődnél azt olvashatjuk, hogy 1541-ben került a vár az oszmánok uralma alá. A neves turkológus Szakály Ferenc véleménye szerint azonban a várat 1542 ősze és 1543 tavasza közötti hónapokban szállhatták meg a törökök. Az 1542–43-as foglalatást tartja legelfogadhatóbnak Hegyi Klára is. Az 1529. évi elfoglalás illetve az 1542–1543. évi foglalatások mellett is szólnak érvek. Az 1529-es birtokbavétel mellett az a bizonyos Szalaházy levél 1529 januárjából, melyet Ferdinánd királynak küldött. A szerb várvédők ezt akkor is megtehették, amikor Szulejmán 1529-ben a Duna mentén vonult vissza Belgrád felé és Bácsot is érintette. Az 1529-es foglalatás ellen szól azonban egy kémjelentés 1529-ből nem sorolja a török várak közé Bácsot. Az 1542–43-as török foglalatást Szakály és Hegyi török forrásokkal támasztják alá.

⁴⁷ Gévy 1840. 58.

⁴⁸ REISZEG 1909. 96.

⁴⁹ SEKULIĆ 1978. 69.

⁵⁰ GYÖRE 2014. 123.

⁵¹ REISZEG 1909. 96.

⁵² SZAMOTA 1891. 536.

⁵³ РОКАИ et al. 2002. 198.

⁵⁴ Az Oszmán Birodalom kisebb közigazgatási területe, a szandzsák része, adózási és gazdasági egysége.

helyére ekkor, ahogy már fentebb említettem, ortodox vallású délszlávok, főképp szerbek telepdednek le. Ez nagymértékben változtatta meg a térség etnikai és vallási képét.⁵⁵

Gazdasági szempontból az oszmánok ügyeltek az adók megfelelő beszedésére, melyeket a népesség gondos számbavétele és a termelési feltételek alapján határoztak meg. Ezért érdekükben állt, hogy a megszállt területek termelőképességét megőrizzék, hiszen ez biztosította berendezkedésük jövedelmezhetőségét.⁵⁶ Mindezek ellenére az egykor virágzó mezőgazdaság a török időben hanyatlani kezdett, és egyre nagyobb jelentőséget kapott a marhakereskedelem. A gazdasági helyzetet tovább súlyosbította, hogy az itt élőknak kellett ellátni élelemmel a török katonaságot, valamint, hogy a térség kettős adóztatás alá került.⁵⁷

Bács olyan területen feküdt, ahol egymástól karnyújtásnyira több, hozzá hasonló török központ sorakozott: Titel, Zombor, Baja, Kalocsa, amelyek azonos eséllyel indultak. Járási központok kevés hivatallal, néhány tucat katonával, valamennyiben benne rejtett a lehetősége annak, hogy ne katonai őrhelyekké, hanem gazdasági és polgári központokká, városokká váljanak. Mindent összevetve úgy látszik, hogy Bács vitte a legtöbbre. Igazi balkáni-török kisvárossá vált a hódoltságnak abban a déli sávjában, amelynek népessége teljesen kicserélődött.⁵⁸

A keresztények első betörései

Bár a magyarországi török tartományok kétségtelenül az iszlám előretolt bástyái voltak, mégsem váltak olyan részévé a birodalomnak, mint a balkáni vagy az anatóliai vilajetek⁵⁹. Ezt mutatja, hogy a keresztények több alkalommal is betörték a délvidéki területekre. Szakály Ferenc feltevése szerint több betörés is volt már a hosszú háború előtt is.⁶⁰

Már 1549-ben panaszosok érkeztek a portára a Szeged, Karlóca és Pétervárad környéki helységekből, hogy védelmet kérjenek az egriek ellen, akik a hódoltság mélyei felé is kiterjesztették, vagy legalábbis kiterjeszteni igyekeztek hatáskörzetüket. Márpedig ezek a portyázók nemcsak fosztogatták a Bács megyei falvakat. Ezt bizonyítja Magyar Miklós egri katona 1550-es esete. Magyart akkor ejtették fogságba, amikor 35 huszárral élén a szegedi szandzsák területére nyomult, és a kalocsai náhije helységeitől adót és a vár szükségére szekereket követelt.⁶¹ Verancsics Antal magyar történetíró egy 1567-ből származó leveléből a következőket tudjuk meg az eseményekről: „*Szelim szultán azért sürgeti főképp a hódolt faluk kétfelé adózásának megszüntetését, mivel a magyarok eddigel egészen szabadon jártak le a Duna mindkét partján a Szerémségig s a Tisza túlsó partján Titelig, innen pedig Bácsig és Kalocsáig, hogy raboljanak és (mint ő mondja) zsarlásaikkal sanyargassák az atyja szerzte jobbágyokat*”⁶². Hasonló betörésről értesülünk a budai pasa 1576-

⁵⁵ R. VÁRKONYI 1987. 155.

⁵⁶ KÁLDY 2008. 7.

⁵⁷ SZAKÁLY 1981. 59–74.

⁵⁸ HEGYI 2002. 200.

⁵⁹ A vilajet (elajet, beglerbégység, pasalik) a Török Birodalom legnagyobb területi-közigazgatási egysége. Több szandzsák alkot egy vilajetet, melynek élén, a szultánság idején a pasa rangú beglerbég állt. Magyarországon a török hódoltság legnagyobb területi kiterjedése idején (1664) 6 vilajet (budai, egri, kanizsai, temesvári, váradi és az újvári) létezett.

⁶⁰ SZAKÁLY 1981. 44.

⁶¹ SZAKÁLY 1981. 52.

⁶² SZILÁGYI 1850. 132.

ban kelt leveléből, melyben arra panaszkodik, hogy „a királyi hadak egész Titelig kalandoztak és Bács városát is felprédálták”.⁶³

A tizenöt (hosszú) éves háború (1591–1606)

Az 1591-től 1606-ig tartó tizenöt éves vagy más néven hosszú török háború volt Magyarország első modern háborúja. A Habsburg- és az Oszmán-nagyhatalom ekkor már nem egy-hadjárásban, hanem a hadszíntérré évről évre vezetett, hatalmas hadigépezeteket megmozgató hadjáratok sorában mérte össze erejét.⁶⁴ A háború hihetetlen károkat okozott mind a török-tatár, mind a császári-királyi csapatok részéről a településhálózatban, a termelő- és anyagi erőiben, de a hadakozással együtt járó éhínségek és járványok miatt még emberéletben is. Súlyos következményei évszázados nyomot hagytak az Magyarország fejlődésén, miközben a nagy háború a kialakult erőviszonyokban nem sok változást hozott.⁶⁵ Nem először fordult elő a történelemben, hogy egy nagyhatalom a háborúban keresett kiutat, ez azonban most hiábavalónak bizonyult. 1591-ben újból a keleti világhatalom szabta meg Magyarország sorsát.⁶⁶

Az oszmánok birodalmuk válságából, melyet a túlméretezett hadsereg fizetése, az adó-és pénzrendszer összeomlása, a népességnövekedés, a perzsákkal vívott hosszú háború okozott, belemenekültek a háborúba, mely 1593-ra országos hadakozássá vált. A boszniai és magyarországi török alakulatok már évek óta éhesen vártak a zsákmánnyal kecsegtető expedíciókra. Hasszán boszniai pasa támogatásával mindent megtettek, hogy a hadakozás mielőbb és minél nagyobb területekre terjedjen ki. 1591-ben Kiskomáromot, 1592-ben pedig a horvát kapitányság előretolt bástyáját, Bihácsot (Bihác) vették be. Ezek az események jelezték, hogy a békéhez aligha van visszaút.⁶⁷

A törökök sziszeki veresége (1593. június 22.) után az oszmán hadvezetés a hadüzenet és a teljes mozgósítás mellett döntött. Fő céljuk továbbra is Bécs elfoglalása maradt. Cél eléréséhez azonban nélkülözhetetlen volt a Duna menti hadiút közelében fekvő várak bekebelezése. 1593-1594-ben az oszmánok nagy céljuk megvalósításához Szinán nagyvezír vezetésével két hadjáratban hatalmasat léptek előre.⁶⁸ A már jól bevált stratégiájukat alkalmazva előbb a hódításuk fő csapásvonalától távolabb eső országrészek nagybirtokosait, Nádasdy Ferencet, Báthory Istvánt, Dobó Ferencet ajánlatokkal igyekeztek adófizető vazallusnak megnyerni. Ezekre a felhívásokra azonban ekkor már nem találtak jelentkezőket. Mindezek ellenére a több tízezres oszmán hadak 1593-ban Veszprémet és Palotát, majd 1594-ben Győrt és vele az egész Észak-Dunántúlt elfoglalták. Bécs közvetlen veszélybe került, hiszen egyedül Komárom maradt keresztény kézen.⁶⁹

Az oszmánok a következő esztendőekben megsem tudtak élni a páratlan lehetőséggel. 1595-ben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem és Rudolf császár-király között kötött szerződés (január 28.), majd Esztergom visszavétele nehéz helyzetbe hozta a törököket.⁷⁰ Általánosan ismert hadjáratokon kívül fontos megemlíteni, hogy a mai Vajdaság területére is be-betörték a keresztény

⁶³ TAKÁTS–ECKHART–SZEKFŰ 1915. 103.

⁶⁴ PÁLFFY 2009. 102–103.

⁶⁵ GYÖRE 2014. 129.

⁶⁶ R. VÁRKONYI 1999. 189.

⁶⁷ PÁLFFY 2009. 103.

⁶⁸ TÓTH 2000. 64.

⁶⁹ PÁLFFY 2009. 104.

⁷⁰ TÓTH 2000. 66.

seregek.⁷¹ Az erdélyi fejedelem az 1594–95. években szerbekből, bunyevácokból, hajdúkból gerilla-csapatokat szervezett, melyek betörték a déli Duna melléki hódoltsági részekbe, ahol évtizedek óta nem járt ellenség és szörnyű pusztítást vittek végbe. Mindezek ellenére a törököknek sikerült a hódoltság területét horvátországgi és délnyugat-dunántúli területekkel bővíteniük.⁷²

A hajdúk szerepe a délvidéki hadjáratokban

Eredetileg a hajdúk marhapásztorok, olyan „hajtók” voltak, akik a dél-németországi, észak-itáliai vásárokra szánt magyarországi szarvasmarhákat terelték a külsországi városokba. A marhapásztor hajdúk életmódjának első nagy válsága már a 15–16. század fordulóján bekövetkezett. Ez a válság okozta, hogy a hajdúk az 1514. évi parasztháború katonai bázisává válva Dózsa György leghűségesebb harcosaivá váltak. Az elbukott felkelést úgy is tekinthetjük, mint sikertelen kísérletet a marhahajtó életforma válságának megoldására. A hajdúk előtt a 16. század folyamán már nem volt más út, mint a marhapásztorból katonává válás, ami a század második felében a török hódításai miatt be is következett. A török elleni küzdelem számtalan falu és város pusztulásával járt együtt éppen Magyarország leggazdagabb területén, az Alföldön. A szegény jobbágyoknak vagy egytelkes nemesnek háza felégetése, jószágainak elhajtása után nem volt más lehetősége, mint elmenekülni Erdélybe vagy a királyi Magyarországra, vagy pedig beállni a katonává vált hajdúk közé. Az egykori marhahajtók tömege a 16. században kiegészült a falvaikból elmenekült, elűzött jobbágyok, kismanesek csoportjaival.⁷³

Az egykori források a hajdúkat a törökök valóságos rémeiként emlegetik.⁷⁴ Fontos hangsúlyoznunk azt a tényt, hogy hajdúk nem csak Magyarországon léteztek. A terjeszkedő törökség mindenfelé találkozott a leigázott lakosság ellenállásával.⁷⁵ A hajdúk törökellenes csatározásai az egész háború alatt jellemzőek voltak. Basta György (Giorgio Basta) generális 1597-ben írt levelében elismeri, hogy a hajdúcsapatok a janicsárok ellen olyan erővel harcolnak, amit más nemzetnél soha sem látott.⁷⁶

Török beszámoló az 1595-ös betörésekről

A török történetíró, Pecsevi Ibrahim⁷⁷ 1595-ből származó levelében a hajdúk kegyetlenkedéséről panaszkodik, akik, már oly sokan vannak, hogy szinte az egész Hódoltság területét behálózták. *„Egy másik baj, hogy a ráják között amennyi erőteljes fiatal rája csak volt, az mind hajdúvá lett s innen van, hogy egyik palánkból nem lehet a másikba menni, hacsak öt-hatszáz*

⁷¹ ZIROJEVIĆ 2008. 130.

⁷² REISZEG 1909. 108.

⁷³ RÁCZ 1969. 14–20.

⁷⁴ TÓTH 2000. 22.

⁷⁵ RÁCZ 1969. 29.

⁷⁶ VERESS 1909. 16.

⁷⁷ Török történetíró, aki Pécssett született 1574 körül. Anyai ágon a híres boszniai szerb család, a Sokolovićok leszármazottja volt. Az Oszmán Birodalom számos tartományában dolgozott hivatalnokként. Pecsevi élete legnagyobb részét Magyarországon töltötte, és a tizenöt éves háború majd minden eseményében részt vett. 1595-ben részt vett az esztergomi csatában, amelyről később krónikájában megemlékezett. 1640-es nyugdíjazása után kezdett bele a történetírásba. Leghíresebb munkája a *Tarih-i Peçevi* egy kétkötetes mű, mely 1520-tól 1640-ig taglalja az oszmánok történetét.

ember együtt nincs; továbbá amennyi vár és város van, azt mind feldúlták s Belgrád átellenében Zimonyt kétszer is felgyújtották, a belgrádi malmokból harácsot szedtek s Budától egész Belgrádig a várakat és városokat ostrom alá vették, egyik helyről a másikra már senki sem mehetett. Magam is Pécssett, szegény házunkban, mihelyt beesteledett, felkötöttem a kardot, a puskát ölembe vettem és úgy feküdtem le. Egyszerrel e határszéleket ért szerencsétlenség abból keletkezett, hogy a rájákat nem oltalmazták.”⁷⁸ Pecsevi Ibrahim beszámolójából következtethetünk arra, hogy a hajdúk ekkor Bácsot és környékét is bekalandozhatták.

Török és tatár telelések a Hódoltságban

A tizenöt éves háború alatt a törökök tatár segédcsoportokat vontak be a háborúba. A tatárok négy telet töltöttek a háború idején, Magyarországon. Teleléseik alkalmával portyákat is folytattak, melyek elsősorban a török várak élelmiszerral való feltöltését szolgálták.⁷⁹ 1597-1598 telén, Zombor környékén táborozik a tatár, innen messze távolságokat pusztít el. Ettől kezdve a tiszai, az alföldi városok évről-évre kénytelenek vendégül látni a tatár hadakat.⁸⁰ A török-tatár seregek 1598-ban Buda mellett a délvidéken is fosztogattak. A telet a kán Zomborban, katonái pedig a város környékén vészelték át, s már kora tavasszal megkezdték rabló hadjárataikat.⁸¹

A török csapatok hasonlóképp a Hódoltság különböző pontjain vészelték át a telet. Kjátib Cselebi⁸² feljegyzéseiből tudjuk, hogy „a nagyvezír Budára jött és hét napig ott tartózkodott. ... A merási, szivászi, diarbekiri, narekai, halebi és damaskusi csapatok engedélyt kaptak és vilájetjeikbe mentek. Szeged, Zombor, Bács a bal-szárnyon lévő csapatoknak, Prizren és Mardin a jobbszárnynak rendeltettek”⁸³ Joseph von Hammer munkájából pedig az derül ki, hogy az ázsiai seregeket hazaküldték a tél beállta előtt, míg a lovasság a telet délvidéki városokban, Pécssett, Bácsban, Eszéken és Zomborban töltötte.⁸⁴ Ezek a fosztogató seregeken ütöttek rajta a délvidéki hajdúcsapatok, melyről a török források is említést tesznek.

⁷⁸ KARÁCSON 1916.113–114.

⁷⁹ IVANICS 1994.163.

⁸⁰ HÓMAN–SZEKFŰ 1935. 425.

⁸¹ IVANICS 1994. 167–168.

⁸² Valódi neve Musztafa bin Abdullah, általában azonban Kjátib Cselebi néven ismeret. Gyakran Hadsi Khalfa néven is említik őt. A hadsi, vagyis zarándok nevet azért kapta, mert elzarándokolt Mekkába a próféta sírjához, a khalfa pedig hivatali elnevezés, mint a kjátib is, ami számvevőségi titkárt jelent. Kítünt, mint történetíró, bölcsész, teológus, matematikus, geográfus, természettudós, sőt járatos volt az orvostudományokban is. Tanulmányai végeztével 1622 körül az anatóliai hadseregnél a katonai számvevőségi osztályban kapott alkalmazást. Állandó hivatala ugyan Konstantinápolyban volt, de mint katonasági tisztviselő sokat utazott a hadsereggel s ezek az utazások alkalmat szolgáltattak földrajzi, történelmi, és természettudományi ismeretei kibővítésére. Szerény viszonyok között, de tudományos foglalkozásában nagy örömet és megelégedést találva, csendes visszavonultságban töltötte élete javarészét. Összesen tizennégy munkája maradt ránk, melyek közül öt történelmi. Kjátib Cselebi alapos, komoly történetíró, aki gondos kritikával írta meg munkáját, és abban tér el a többi török történetírótól, hogy azok a gyalázkodó kifejezések, szidalmak, melyeket a többi török író a keresztények neve mellett használnak, nála nem fordulnak elő. Még a hitetlen szót is ritkán használja, többnyire csak ellenségnek nevezi a keresztényeket.

⁸³ KARÁCSON 1916. 232.

⁸⁴ HAMMER 1978. 135–140.

Az 1599-es déli irányú hadjáratok

A szultáni főserenegnek 1596-ban sikerült legyőznie a császári csapatokat Mezőkeresztesnél egy fordulatokkal teli döntő csatában.⁸⁵ Mindez nem szegte kedvét a hajdúknak és a portyázó hadjárataikat folytatták. A következő jelentősebb rajtaütés Pálffy Miklós hajdúcsapataihoz kapcsolható.⁸⁶ 1599-re Buda és Pest környéke annyira elpusztult, hogy a hódoltság déli részéből kellett a törököknek biztosítani az élelmiszer és fegyver utánpótlást. Pálffy Miklós hajdú csapattal és naszádosaisával ezeket a szállítmányokat támadják. Három ütközetről van tudomásunk.⁸⁷ A győzelmek után Pálffy Miklós felosztja katonáit és újabb támadásokat szervez. Sok hajdú kíván részt venni e jelentős prédával járó hadjáratokban. A számos harcra kész hajdúból három csapatot alakítanak, akik három különböző irányba indulnak portyázó hadjáratra.⁸⁸

Az egyik hajdúcsapat a Duna bal partján Kalocsa, Baja, Zombor, Bács irányban indult. Ennek a hadjáratnak az volt a célja, hogy megakadályozzák a török utánpótlás feljutását a Dunán Budára.⁸⁹ A gazdag utánpótlást Végszendrőből⁹⁰ és Nándorfehérvárról kezdték a Dunán felfelé küldeni 5000 kísérő katonával. A hajdúk a Duna egyik szigetén vártak a rajtaütésre.⁹¹ Istvánffy leírásában ez a sziget „*Kolocsához nem messze, melybe Erdőd vára, mely most pusztá és elromlott meglátszik, mennének. Az szándékkal, hogy valamely részére a folyóvíznek tartana az ellenség, abból az szigetből arra az szükségre magoknak mindenfelől öszvekeresett hajókkal rárohannának*”.⁹²

Erdőd várát szintén a hajdúk foglalták el a törököktől, erről Illésházy István munkája tanúskodik: „*Ezek a hegyekben és erdőkben laktak Baranyában és Somogyban, sok vitézséget műveltek és sok károkat tettek a pogányoknak. Erdődöt és egyéb sok kastélyokat csak szablyával megvették. A végbeli törökök egynehányszor reájok gyűltek és vélek megvittak, de mindenkor megverték a törököket*”.⁹³ Mivel a hajdúk támadására számítani lehetett a törökök szárazföldön is kíséretet biztosítottak a Dunán felfelé hajózó rakományoknak. A szárazföldi kíséretet a portyázó hajdúk szláv útonállók segítségével gyorsan felszámolták, majd megtámadták a török hajókat. A török ellátmány ötvennyolc hajóból állt, melyen gabonát, sózott húst, kétszersült kenyeret, valamint puskaport szállítottak.⁹⁴

Mivel a környék várai (így a bácsi vár is) török kézen voltak, az ellátmányt nem tudták megszerezni és biztonságos helyre szállítani a hajdúk, így megsemmisítették azt. Ezek az események után a hajdúk déli és nyugati irányba indultak és pusztításokba kezdtek. Egy részük Eszék felé indult, ahol sikerült legyőzniük az eszéki béget, majd lerombolták a törökök számára oly fontos eszéki híd egy részét. Másik részük a szerbek által lakott vidék felprédálására lett elküldve.⁹⁵ Pálffy Miklós 1599. július 3-án írt levelében a következőket írja az események kapcsán: „*A 2000 hajdú újra megtámadta a legyőzött törököket, kik közül csak 300 menekült meg. Több várat is*

⁸⁵ TÓTH 2000. 227.

⁸⁶ Dankó 1967. 186–187.

⁸⁷ SZENTKLÁRAY 1917. 111.

⁸⁸ SZENTKLÁRAY 1917. 113.

⁸⁹ ШМИТ 1939. 44.

⁹⁰ A mai Smederevo városa Szerbiában a Duna partján.

⁹¹ SZENTKLÁRAY 1917. 112–114.

⁹² BENITS 2008. 325.

⁹³ KAZINCZY 1863. 76–80.

⁹⁴ SZENTKLÁRAY 1917. 114.

⁹⁵ SZENTKLÁRAY 1917. 114–115.

elfoglaltak, ... és Belgrádig mindent daakarnak pusztítani”⁹⁶ A hajdúk sorozatos győzelmeiket követően a Dunán feléle hajóztak, sikerült eljutniuk egészen a Tisza torkolatáig (Titel), majd a Tiszán felfelé hajózva Becsét felprédálták és végigrabolták a bácskai városokat.⁹⁷

Egy részük Zombort és Bácsot is felprédálta, sőt Palánkát, amit akkor Pestnek neveztek, és amelyet a törökök csak 1593-ban erősítettek meg, bevette és felégette. Azt, hogy 1599-ben Bács városát is felprédálták és kifosztották Pálffy leveléből tudjuk. Levelében arról számol be, hogy „1600 hajdú a bácsi bégnél kótyavetyét tartott...”⁹⁸ Amennyiben a portyázó csapat különböző végvárak legénységéből állt össze, és jelentős zsákmányt, illetve nagyszámú rabot ejtett, mindezek elosztására és értékesítésére a végváriak – korabeli kifejezéssel élve – „kótyavetyét (latinul auctio, németül Beautverkaufung vagy Austeilung) hánytak” azaz a vállalkozásban való részvételük arányában szétosztották, illetve eladták a hadi nyereséget, a portékát, a barmokat, továbbá a vagyontárgyaknak számító rabokat. Ebből következtethetünk arra, hogy a várost kifosztották és a zsákmányt szétosztották egymás között.⁹⁹ Mikor bácskai útjukból visszatérve, a zsákmányon megosztottak, egy-egy hajdúnak 1000 ezüst tallérnál is több jutott.¹⁰⁰

A XVII. század első éveiben a törökök nemcsak a váraik közé eső területet, hanem önmagukat sem voltak képesek megvédelmezni a hódoltságban szerén-szerzte kóborló hajdúk állandó támadásaival szemben, s ha a Bocskai-felkelés nem jön közbe, éhen haltak volna várfalaik mögött. „Mert Bocskai fejedelmet isten által én egyedül inducáltam vala a császár [=szultán] hűségére – figyelmeztette a saját érdemeire 1627-ben a Porta urait –, mely fejedelem által, mint szabadulnának az császár végházai, Tömösvár, Csanád, Gyula, Szeged, Bácsi, Szolnok, Eger, Hatvan s az többi apró palánkok, kiknek az hajdúság úgy betötte vele kapujokat, hogy még máléban sem ehetnek vala eleget”¹⁰¹ Azt, hogy a törökök igyekeztek megvédeni a váraikat az ellenségtől és a portyázóktól, bizonyítja Kjátib Cselebi beszámolója, amiből tudjuk, hogy „négy nagy ágyúját az iszlám katonaság maga húzta s azok közül kettőt Zomborban, kettőt Bácskában helyeztek el s azután a péterváradhi hidon sietve keresztülmentek és Belgrádba bevonultak”¹⁰²

Fontos megemlíteni, hogy Iványi István szerint a hajdúcsapatok 1604. szeptember 12-én is megostromolták és fosztogatták Bács városát¹⁰³, ezt a Sárospataki krónika egy mondatával támasztja alá „Die 12. sept. Bácsbul a magyarok a vezér basa előtt kijönnek, porral felvetették és pusztán hagyják. Hatvanbul is kijönnek és török száll belé.” Az adat hitelessége azonban igencsak megkérdőjelezendő, hisz a krónika előszavában a mű szerkesztője és kiadója, Toldy Ferenc megjegyzi, hogy ezzel az adattal kapcsolatban hiba történt és Bács helyett Pestre vonatkozik „12. septemb. alatt Bácsbul helyett teendő: Pestbül”¹⁰⁴

Hegyi Klára a török kori várakról és a várkatonaságról írt munkájában a bácsi várral kapcsolatban megemlíti, hogy 1604-ben a várkatonaság száma megnőtt a háború miatt. E növekedésnek köszönhetően a bácsi vár katonasága rekordnagyságú. Ez az adat jelentheti azt, hogy a várat gyakran támadták és ezért küldtek oda több katonát.¹⁰⁵ Az sem elhanyagolandó tény, hogy a Borus József által szerkesztett Magyarország Hadtörténete című munkában található

⁹⁶ MARCZALI 1878. 907.

⁹⁷ SZENTKLÁRAY 1917. 115.

⁹⁸ MARCZALI 1878. 907.

⁹⁹ PÁLFFY 1997. 25–26.

¹⁰⁰ MARCZALI 1878. 907.

¹⁰¹ SZILÁGYI 1879. 440.

¹⁰² KARÁCSON 1916. 349.

¹⁰³ IVÁNYI 1907. 13.

¹⁰⁴ TOLDY 1857. 47.

¹⁰⁵ HEGYI 2007. 932–933.

térkép Bács városánál ütközetet jelez a hosszú háború idejéből.¹⁰⁶ Mindamellet, ha figyelembe vesszük a fent említetteket, akkor teljes bizonyossággal nem zárhatjuk ki ennek az 1604. évi Bács megyei betörésnek a lehetőségét.

A háború hatása a szegedi szandzsák déli részére

A tizenöt éves háború időszakában mind a hadjáratok, mind pedig a telettetések leginkább a magyarlakta területeket érintették és sújtották. A középkori Magyar Királyságban az össznépesség 75–80%-át kitevő magyar ajkú lakosság ugyanis lényegében egy tömbben, az ország középső sík- és dombvidékein lakott, valamint a hegyes keleti és északi peremvidékekre is csak a folyó-völgyekbe és a dombhátságok vonalában hatolt be.¹⁰⁷ Rovásukra egyedül az Oszmán Birodalom előrenyomulása miatt egyre inkább északra és nyugatra menekülő, sőt erőszakosan betelepített rácok (szerbek, vlachok és bosnyákok) tudtak teret nyerni a királyság déli vármegyeiben, sőt szórványosan egészen a néhai Bács, Bodrog és Csongrád vármegyékig.¹⁰⁸

A várháborúk időszakát (1541–1568) ugyan a magyar népesség és településhálózat nagyobb károsodás nélkül átvészelte és képes volt a regenerálódásra, ám a tizenöt éves háború első tényleges évétől, 1593-tól kezdődően az ország hadszíntérré vált, és az évről évre ismétlődő csapásoknak már képtelen volt ellenállni. Ez időtől kezdve jelentősen csökken a bácskai népesség száma is.¹⁰⁹ A háború, a szerbek tömeges bevándorlása, a tatárok és hajdúk betörése és pusztításai egyre inkább apasztották a magyar lakosság számát.¹¹⁰ A XVII. század első felében, amikor Bács megye Zombor és Bács városának környéke az egri vár eltartására szolgál, a rájuk „szállásokban” laknak, azaz félnomad állattenyésztők, és az egri basa küldöttei néhány kocsiira való embert emelnek ki közülük, hogy földművelés végett magukkal vigyék őket Buda felé, nézetük szerint a „Bácskából pusztaság lett”.¹¹¹

A tizenöt éves háború 1606-ban ért véget a zsitvatoroki békével. A háború utolsó két évében a harcok a délvidéki területekről fokozatosan az északabbra fekvő vidékekre tevődtek át.¹¹² A hajdúk, akik addig a Délvidéken harcoltak 1604 után átálltak a Bocskai István oldalán harcoló hajdú csapatokhoz. Bocskai fejedelem a korponai gyűlésen (1605. december 12.) a hajdúknak kiadott diplomájában, kiváltságlevelében kimondta, hogy „őket egyenként és összességükben a paraszti és nem nemesi állapotból, amelyben születtek, és amelyben eddig éltek, kegyelmesen kiemeljük és elrendeljük, hogy említett katonáinkat törvényes utódaikkal együtt.... igaz nemeseknek tartsák...”¹¹³

*

¹⁰⁶ BORUS 1984. 220.

¹⁰⁷ PÁLFFY 172–173.

¹⁰⁸ SZAKÁLY 1991. 11–18.

¹⁰⁹ ROKAI et al. 2002. 450.

¹¹⁰ SZAKÁLY 1997. 153.

¹¹¹ HÓMAN – SZEKFŰ 1935. 428.

¹¹² GYÖRE 2014. 129.

¹¹³ BENDA 1955. 127.

FORRÁSJEGYZÉK

- B. SZABÓ JÁNOS (szerk.) (2006): *Mohács*. Budapest, Osiris.
- BENDA KÁLMÁN (szerk.) (1955): *A Bocskai szabadságharc*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.
- BENITS PÉTER (szerk.) (2008): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, Budapest, Balassi Kiadó.
- GÉVAY, ANTON VON (szerk.) (1840): *Urkunden und Aktenstücke Geschichte Der Verhältnisse Österreich, Ungern Und der Porte Im XVI. und XVII. Jahrhunderte I*. In Anton von Gévay: *Urkunden und Aktenstücke Geschichte Der Verhältnisse Österreich, Ungern Und der Porte Im XVI. und XVII. Jahrhunderte I*. Wien.
- KARÁCSON IMRE (szerk.) (1916): *Török történetírók III*. Budapest, MTA.
- KAZINCZY GÁBOR (szerk.) (1863): *Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603*, Monumenta Hungariae Historica- Magyar Történelmi Emlékek II. Pest, MTA.
- KATONA TAMÁS (szerk.) (1976): *Mohács emlékezete*. Budapest, Magyar Helikon.
- MARCZALI HENRIK (szerk.) (1878): *Regesták a külföldi levéltárakból*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZAMOTA ISTVÁN (szerk.) (1891): *Régi utazások Magyarországon és a Balkán- félszigeten 1054–1717*. Budapest, Franklin-Társulat.
- SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.) (1850): *Verancsics Antal összes munkái V*. Monumenta Hungariae Historica- Magyar Történelmi Emlékek. VI. Pest, Akadémiai kiadó.
- SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.) (1879): *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapest, MTA.
- Сремац, Ђурађ (1987): *Посланица о пропасти Угарског Краљевства*. Београд, Српска Књижевна Задруга.
- TAKÁTS SÁNDOR – ECKHART FERENCZ – SZEKFFŰ GYULA (szerk.) (1915): *A budai basák magyar nyelvű levelezése I*. Budapest, MTA.
- THÚRY JÓZSEF (szerk.) (1893): *Török történetírók I*. Budapest, MTA.
- THÚRY JÓZSEF (szerk.) (1896): *Török történetírók II*. Budapest, MTA.
- TOLDY FERENC (szerk.) (1857): *Sárospataki krónika*. Pest, MTA. 47.
- VERESS ENDRE (szerk.) (1909): *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607) I-II*. Budapest, MTA.

SZAKIRODALOM JEGYZÉK

- BARTA GÁBOR (1983): *A Sztambulba vezető út 1526–1528*. Budapest, Magvető.
- BORUS JÓZSEF (1984): *Magyarország hadtörténete I, A honfoglalástól a kiegyezésig*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- DANKÓ IMRE (1967): A délvidek és a hajdúk. In Dankó Imre (szerk.): *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. Pécs, Janus Pannonius Múzeum. 179–189.
- DUDÁS GYULA (1887): *A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században*. Szeged, Engel Adolf.
- ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT (1909): *Magyarország vármegyéi és városai. Újvidék története*. In Borovszky Samu: *Bács-Bodrog vármegye I*. Budapest. Légrédy testvérek könyvnyomdája.
- GYÖRE ZOLTÁN (2014): *Ratovii stanovništvo Ugarske 1521–1718*. In Дејан Микавица (szerk.): *Истраживања, 25, Novi Sad, Filozofski fakultet*. 119–137.
- HAMMER, JOSEPH VON (1978): *Historija Turskog carstva II*, Zagreb, Elbookers.
- HEGYI KLÁRA (2002): *A török Bács*. In Fodor Pál, Pállfy Géza, Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest, MTA TKI.199–213.
- HEGYI KLÁRA (2007): *A török hódoltság várai és várkatonasága I-III*. Budapest, História.
- HÓMAN BÁLINT – SZEKFFŰ GYULA (1935): *Magyar történet*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- IVANICS MÁRIA (1994): *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- IVÁNYI ISTVÁN (1907): *Bács- Bodrog vármegye történeti-földrajzi helynévtára III*. Szabadka, Szabados

Sándor Könyvnyomdája.

- KÁLDY-NAGY GYULA (2008): *A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben.* Dél- Alföldi évszázadok 24. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.
- PÁLFFY GÉZA (1997): *Rabkereskedelem és rabtartás Magyarországon.* Budapest, FONS.
- PÁLFFY GÉZA (2000): *A tizenhatodik század története.* Budapest, Pannonica kiadó.
- PÁLFFY GÉZA (2009): *A három részre szakadt ország 1526–1606. Magyarország története 9.* Budapest, Kossuth kiadó.
- R. VÁRKONYI ÁGNES (1987): Magyarország története 1526–1686. In Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- R. VÁRKONYI ÁGNES (1999): *Három évszázad Magyarország történetében I.* Budapest, Korona kiadó.
- RÁCZ ISTVÁN (1969): *A hajdúk a XVII. században. Magyar történelmi tanulmányok II.* Debrecen, KLT, Debrecen.
- REISZEG EDE (1909): Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye története. In Borovszky Samu: *Bács-Bodrog vármegye II.* Budapest. Légrády testvérek könyvnyomdája.
- Рокаи Петер – Бере Золтан – Пал Тибор – Александар Касаш (2002): *Историја Мађара.* Београд, Клио.
- SEKULIĆ, ANTE (1978): *Drevni Bač.* Split, Zbornik Kačić.
- ШМИТ, Рудолф (1939): *Из прошлости Бача.* Нови Сад, Гласник историјског друштва у Новом Саду.
- SZAKÁLY FERENC (1981): *Magyar adóztatás a török hódoltságban.* Budapest, Akadémiai kiadó.
- SZAKÁLY FERENC (1990): *Virágkor és hanyatlás 1440–1711.* Budapest, Háttér lap- és könyvkiadó.
- SZAKÁLY FERENC (1991): *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben.* In Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 11–48.
- SZAKÁLY FERENC (1997): *Magyar intézmények a török hódoltságban.* Budapest, MTA.
- SZENTKLÁRAY JENŐ (1885): *A dunai hajóhadak története,* Budapest, MTA.
- Стојковски, Борис (2007): Сарадници Јована Ненада. In Ђорђе Сладоје (szerk.): Траг III. VII. Врбас, Народна библиотека „Данило Киш“. 149–163.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2000): *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború,* Szeged, Belvedere.
- ZIROJEVIĆ OLGA (2008): *Turci u Podunavlju.* Pančevo, Istorijiski arhiv.